

Noves dades arqueològiques per al coneixement de la Tortosa Andalusina

Mª Cinta MONTAÑÉS i PRÍNCEP

RESUM

En aquest article es fa una primera valoració de la intervenció arqueològica, duta a terme en un solar del barri de Remolins de la ciutat de Tortosa, en la qual destaca la troballa d'importants estructures andalusines que es relacionen amb els antics banys de la ciutat.

RESUMEN

En el presente artículo se hace una primera valoración sobre la intervención arqueológica, realizada en un solar del barrio de Remolins de la ciudad de Tortosa, en que destaca el descubrimiento de importantes estructuras andalusís que se relacionan con los antiguos baños de la ciudad

ABSTRACT

The article presents a first valuation of the archeological intervention carried out in a site of the quarter of Remolins in Tortosa. Particularly noteworthy is the finding of important Andalusian building structures related to the ancient spa baths of the town.

Introducció

La construcció d'una sèrie d'habitatges al barri de Remolins, concretament al solar on s'ubicava l'antiga Cooperativa d'Oli de Sant Jaume, va causar una excavació arqueològica d'urgència que es va portar a terme l'any 2000.

Sembla que l'ocupació d'aquest indret urbà de Tortosa va tenir un hàbitat intermitent, que començà en època tardoromana i arriba fins al segle XVI, com queda confirmat per l'estudi de les restes localitzades.

En època medieval, poc temps després de l'ocupació cristiana de la ciutat de Tortosa i amb la firma de les Capitulacions, se situaria en aquest punt *el barri de la moreria*. Com ja se sap, jueus i sarrains foren concentrats a extramurs, com queda reflectit en diferents fonts de l'època¹.

En aquesta zona on s'ha portat a terme la intervenció és possible que hi hagués un element molt important en la ciutat andalusina: *l'assoc* o el mercat.

Aquesta s'ocuparà fins mitjans del segle XVII, moment en què per raons de tipus estratègic (la construcció de la Talladura) s'enderroca una gran part d'edificis urbans i es crea una esplanada que funcionarà com a fossat, i que restarà així fins al segle XIX, període en què s'ubica en aquest punt la bòbila dels Anguera, fundada l'any 1882 i que ocupa el solar fins a l'any 1908.

Finalment, en el segle XX es va construir la dita cooperativa de Sant Jaume, edifici que ha seguit en actiu fins els nostres dies.

Treballs realitzats

Durant els treballs d'excavació es va delimitar una zona urbana andalusina de mitjan segle XII, que estarà en us al llarg de l'Edat Mitjana, i on es localitzaran restes de poblament fins al segle XVI (làm.1).

Aquesta àrea presenta una sèrie d'edificacions que es disposen a banda i banda d'un vial de trànsit que, per les seves dimensions, sembla

1. DESPUIG, C.: *Los Col.loquis de la Insigne Ciutat de Tortosa*, Barcelona, 1981

principal, amb uns 2'5 m. d'amplada, que té una direcció E-O i que a la vegada comptava amb una claveguera per al drenatge d'aigües negres

Les restes localitzades en la zona N, de la via s'han inclòs en la denominada **Zona A**, i presentaven una sèrie d'àmbits rectangulars i quadrangulars, fets amb tapià d'una amplada que oscil·laria entre els 0'60 m i 1 m. d'amplada, i que formarien part d'edificis andalusins.

En la cara E, tenim restes d'àmbits que pertanyen a una construcció de la qual únicament es conserva una part, i que presenta part d'un arc de dovelles de 5'50 m. de llum, que es perllonga en forma de volta amb amples murs revestits, d'una amplada superior al metre.

Aquest edifici acull en el seu interior restes d'un pou, petits dipòsits (aljubs) revestits amb morter hidràulic, i una petita bassa o dipòsit de 1'30 x 1'30 m feta amb carreus, com també es conserven restes d'algunes canalitzacions.

Tots aquests elements tan significatius, com ara pous, restes de columnes, canalitzacions, aljubs, etc., ens han fet plantejar la possibilitat de tenir localitzades en aquesta zona del raval tortosí les restes d'un hammam, o casa de banys.

La denominada **Zona B** es localitza en la cara S del vial, i són restes d'àmbits que formen part d'una construcció de caràcter industrial, on s'ha localitzat un forn.

En aquest punt, tenim un estrat cendrós de potència considerable, també com una gran quantitat de ceràmica, bàsicament grans contenidors, trespeus, etc., la qual cosa ens fa pensar que es pogués desenvolupar en el lloc una activitat relacionada amb la terrisseria, en funcionament entre finals de segle XII i el segle XIII.

Aquests edificis, tant d'una zona com de l'altra, sembla que van continuar en ús fins al segle XVI, i que patiren diferents arranjaments i reestructuracions internes.

Posteriorment a aquestes dates, i un cop amortitzats, apareixen coberts per potents estrats de riuada, i es aquí sobre on localitzem les estructures de la bòbila dels Anguera, que les aprofita com a fonamentació. D'aquesta bòbila hem trobat vestigis de la zona de magatzem, ja que vam recuperar teules que hi van quedar apilades.

Finalment, a sobre les estructures anteriors tenim els fonaments de formigó de la Cooperativa de l'Oli.

Materials

La major part dels materials localitzats durant els treballs d'excavació són bàsicament ceràmics, i s'estenen en un ampli marc cronològic que va des de l'època romana fins a peces força actuals.

D'època romana predominen les importacions africanes, tant de ceràmica de luxe com de les ceràmiques comunes, i, complementant aquestes produccions, trobem restes de t.s. hispànica, la terra sigillata grisa, etc., que ens situen en un horitzó tardorromà entre el segle III i el segle V dC, però la majoria del material localitzat pertany a la cultura andalusina.

Entre aquests materials destaca la troballa de dues gerretes en força bon estat que presenten tècnica mixta de pintura en manganès i esgrafiats, les quals van localitzar-se amortitzant la bassa revestida en carreus, i una altra gerreta amb decoració pintada, així com abundants peces fragmentades.

La primera de les gerretes *UE 175-22* presenta decoració mixta (segons la classificació d'AZUAR², correspondria a la forma, "**jarrita 3Bcf**"), i se n'han localitzat paral·lels en contextos de la 1ª meitat del segle XIII (NAVARRO, 1986^a) concordant amb la cronologia donada per al jaciment del Castell de la Torre Grossa de Xixona. I l'exemplar n° 60 del jaciment de Santa Fe, d'Oliva, amb idèntica cronologia (BAZZANA, 1984b, 287) així com les excavacions del Castell de la Mola, de Novelda, també s'hi ha trobat una peça similar (NAVARRO, 1987).

La gerreta *UE 175-51* (de la qual sols conservem la part inferior) sembla que seria tipològicament igual que l'anterior, però amb pintura que combina el vermell i el manganès.

La gerreta *UE 175-23* sembla que correspondria a la forma d'AZUAR³, ("**jarrita 3Bef**"), i ens parla que s'han localitzat exemplars tals com la peça 397 en el solar del Banc de Bilbao de Dènia, amb la mateixa

2. AZUAR RUIZ, Rafael: *Denia Islámica. Arqueología y poblamiento*, 1989.

3. AZUAR RUIZ, Rafael: *Denia Islámica. Arqueología y poblamiento*, 1989.

cronologia, mentre que la resta d'exemplars procedeixen del Castell de la Torre Grossa de Xixona⁴ (AZUAR, 1985^a, p.50 i s.).

Un altre material d'interés localitzat és una redoma amb vidrat exterior verd quasi sencera UE 99-188 que correspon a la **Redoma tipus II, variant (b)**.

Aquesta peça, ens diu Azuar⁵ (p.249), “ se caracteriza por la presencia de un pie anular, elemento hasta ahora desconocido dentro de la forma “*redoma*”.

Sembla que la cronologia d'aquesta peça seria també de finals del segle XII principis del segle XIII, i per tant serien de clara tradició africana, portades a la Península en l'arribada dels almohades.

Tenim també abundants fragments de tenalles les quals presenten decoració estampillada amb coberta vitrea i sense, les quals s'han datat segons paral·lels a finals del segle XII principis del XIII.

Altres peces localitzades són un exemplar de llàntia, i fragments de gerreta decorada amb verdugons, ceràmica pintada, fragments de gerra, tapadora,etc.,.

Conjuntament amb la ceràmica, tenim objectes d'ús personal molt importants d'època andalusina com són: un didal de bronze, fragments *de boquilla* realitzats amb sepiolita (silicat magnèsic hidratat) i una pipa per fumar haixix.

Aquesta pipa està feta amb terracuita, i presenta paral·lels amb exemplars localitzats al Castell de la Torre Grossa de Xixona, on se n'han localitzat tres. I Azuar, basant-se en la similitud d'aquestes peces amb objectes magrebins del segle XII, les situa en una cronologia pròpia de finals del segle XII o principis del segle XIII, moment en què sembla evident la generalització del consum d'haixix, en funció de les influències magrebins.

Potser ens semblarà curiosa aquesta datació dels materials (entre finals del segle XII i la primera meitat del segle XIII) ja que l'ocupació cristiana de Tortosa es porta a terme al 1148, i, per tant, les tribus nord-africanes

4. AZUAR RUIZ,Rafael: *Castillo de la Torre Grossa (Xixona)*.Alicante,1985.

5. AZUAR RUIZ,Rafael: *Denia Islámica.Arqueología y poblamiento*, 1989.

dels almohades no arriben a establir-se en aquesta ciutat. Però amb la localització d'aquests objectes, no podem negar un contacte entre els musulmans tortosins i aquest grup, ja que no n'arriben únicament els objectes materials, sinó els costums.

Interessants són també algunes peces d'època medieval cristiana, com ara una gerreta decorada en verd i manganès sobre un vidrat blanc, que conserva trets andalusins *UE 126-11*, i que ens situaria en un moment entre el segle XIII –XIV⁶, així com fragments de safa o plat decorat també en verd i manganès.

Altres elements són un llumener del qual es conserven dos gresols en vidrat blanc.

Aquestes peces són de gran importància, ja que fins aquests moments es desconeixien troballes tant al sud de Catalunya (possiblement per la manca de publicacions), i que ens parlarien d'un moment de mestissatge cultural en què s'utilitzen peces de les dues cultures. Hem localitzat paral·lels d'aquestes peces en l'església del Carme de Manresa (p.121)⁷.

Més tardans són alguns fragments de ceràmica daurada, que pertanyen a bols, així com una rajola decorada, que pot situar-se cap al segle XV.

Finalment hem recuperat peces de la bòbila, majoritàriament teules.

Conclusions

Aquesta intervenció duta a terme durant l'any 2000 ve a confirmar l'ocupació humana d'un punt de la ciutat Tortosa, que aniria des d'època tardoromana (IV-V dC) fins als nostres dies.

D'època romana únicament hi vam localitzar restes materials, ja que l'excavació va estar condicionada per l'obra, i per tant vam excavar únicament fins a la cota requerida per la construcció de l'edifici, trobant-se les restes romanes a cotes de més profunditat.

6. AMIGÓ I BARBETA, Jordi: Alguns conjunts de ceràmiques amb decoració en verd i manganès apareguts en contextes arqueològics. *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*. 1998. (117-132)

7. AMIGÓ I BARBETA, Jordi: Alguns conjunts de ceràmiques amb decoració en verd i manganès apareguts en contextes arqueològics. *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*. 1998. (117-132)

Malgrat això, aquesta seqüència ha estat documentada en d'altres excavacions, com la que van portar a terme l'any 1989 Rosa Melian i Mònica Blasco en el solar situat entre el c/ Rasquera i el c/ de l'Hospital, on van localitzar també vestigis d'aquest període⁸.

Pel que fa a les estructures andalusines, sembla que podríem emmarcar-les en un període que aniria entre finals del segle XII i segle XIII, i es tracta d'una part de dos blocs d'edificis se situen a banda i banda d'un vial.

En un d'aquests edificis hem identificat un possible *hamman* o zona de banys, ja que els elements localitzats així semblen confirmar-ho: un vano d'accés amb volta, un fragment de columna, pous, canalitzacions, i petites basses.

Es probable que aquest edifici a finals del segle XIII deixa de tenir aquest ús, ja que alguns elements son amortitzats amb materials d'aquest període, i la construcció es destina a un altre ús indeterminat.

A l'altra banda del vial tenim part d'un edifici d'ús industrial, relacionat amb un forn.

Volem remarcar que aquest vial que hem identificat sembla que tenia continuïtat, així i com els edificis, però aquests ja havien estat afectats per la construcció dels trulls de la Cooperativa de l'Oli, els quals arribaven fins una cota superior als 5 metres de profunditat i per la mateixa construcció.

La ubicació d'aquests edificis en aquest punt de Tortosa confirmaria que un cop efectuada la conquesta, o bé en un període relativament breu, els cristians obliguen els vençuts a abandonar les seves propietats immobiliàries al nucli antic, i aquests reben assignacions als nous ravals.

Serà en aquests nous barris on es construïran una altra vegada les peces bàsiques de tota ciutat islàmica, com ara la mesquita, l'assoc, el cementiri, els banys, etc., amb la seva pròpia infraestructura de tallers artesanals, botigues, etc., i en aquest cas concret, això ens ho demostra el fet que no s'hagin localitzat restes andalusines de més antiguitat.

8. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya*. Època romana, Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989, Barcelona, 1993

Aquesta zona de Tortosa tindrà una continuïtat d'hàbitat fins als segles XVI -XVII, i patirà remodelacions fins a l'abandonament, i no serà fins al segle XIX-XX que tornaran a situar-se en el mateix lloc dos centres industrials: la bòbila i la Cooperativa de l'Oli.

Sobre els materials andalusins, cal dir que majoritàriament pertanyen al moment almohade, fet que sembla curiós a causa a que aquest grup no hi va arribar, en aquestes contrades, ja que la conquesta de la ciutat data del 1148, la qual cosa ens fa pensar en l'arribada de materials típics d'aquesta cultura per la via comercial, però l'arribada de costums tradicionals nord-africanes, com el fet de fumar haixix, és possible que fos a càrrec d'alguns grups humans establerts en aquesta ciutat després de la conquesta cristiana.

Volem apuntar que tots aquests fets són possibles a causa de l'intens contacte de la ciutat amb tota la Mediterrània com a centre comercial, ja que, tres segles després de la conquesta, laqút repetia a la descripció: *Tortosa com a centre mundial de redistribució de mercaderies* (BALAÑA, p. 95)⁹.

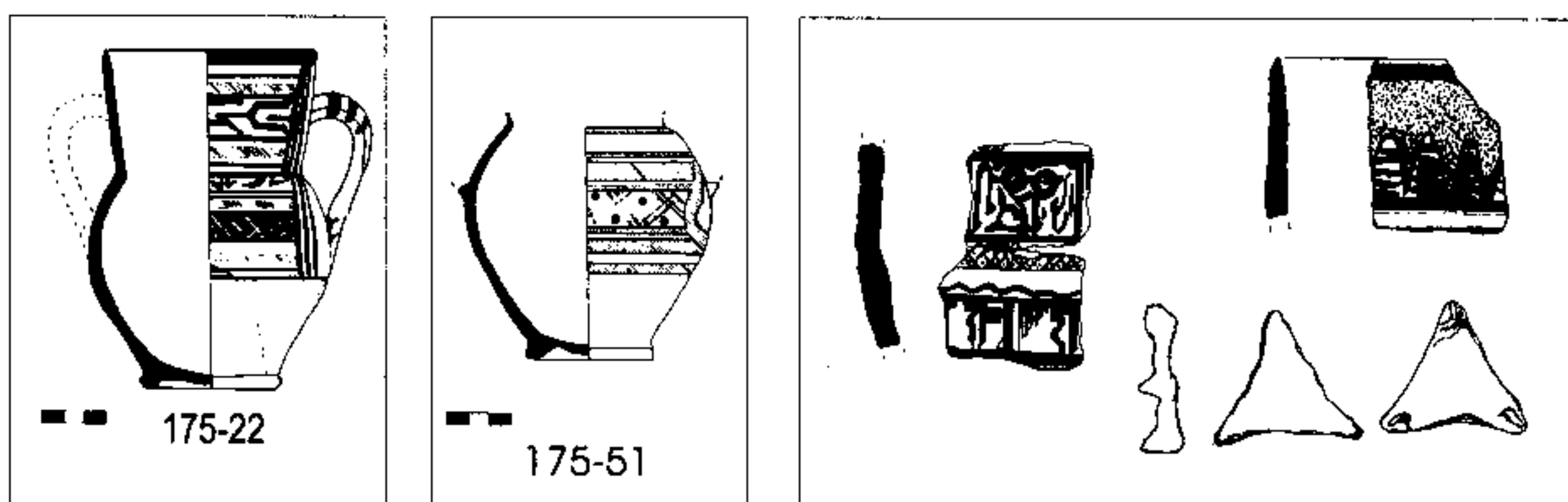
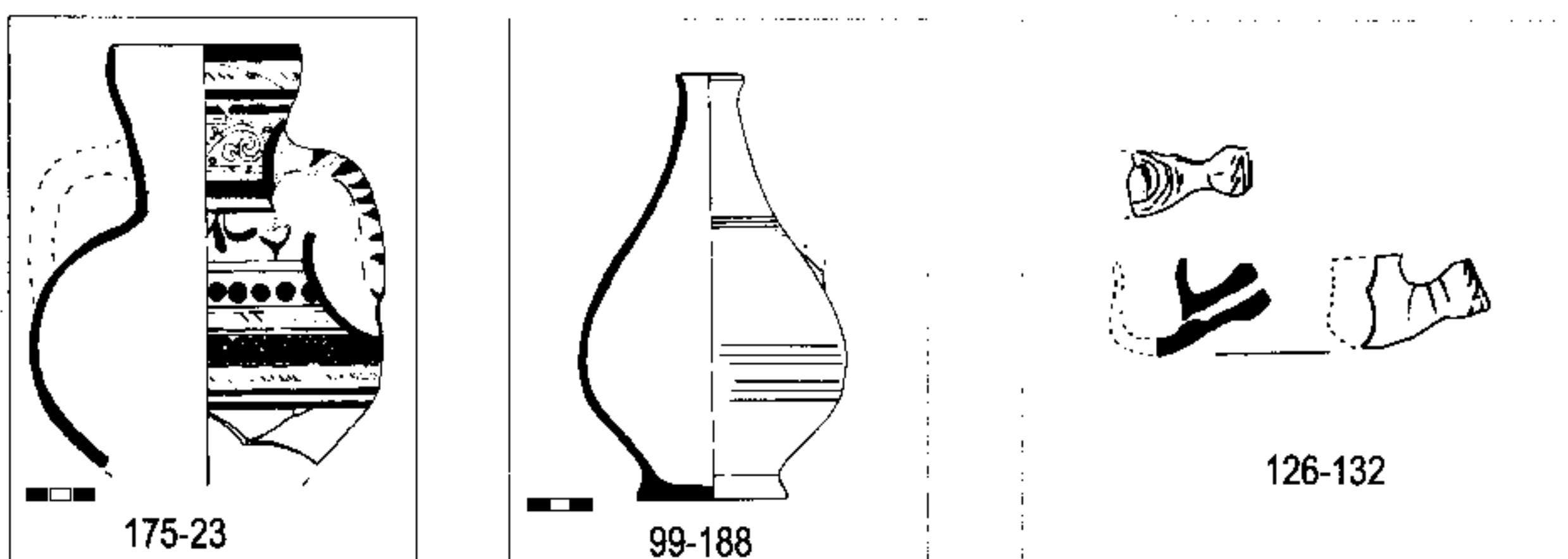
També voldríem fer-ne ressò dels paral·lelismes que presenten les nostres peces amb d'altres localitzades en diversos jaciments de l'àrea de la Dénia islàmica, un altre centre portuari andalusí de gran importància comercial.

Un altre element que cal destacar és la troballa en el mateix punt de ceràmiques cristianes de luxe característiques del segle XIII i XIV, que ens parlen d'aixovars fabricats a Catalunya i a València, i que ja van deixant de banda les islàmiques, malgrat que la ceràmica comuna local continuarà fidel a les antigues formes, ja que la mà d'obra terrissera d'aquest període deu ser possiblement morisca.

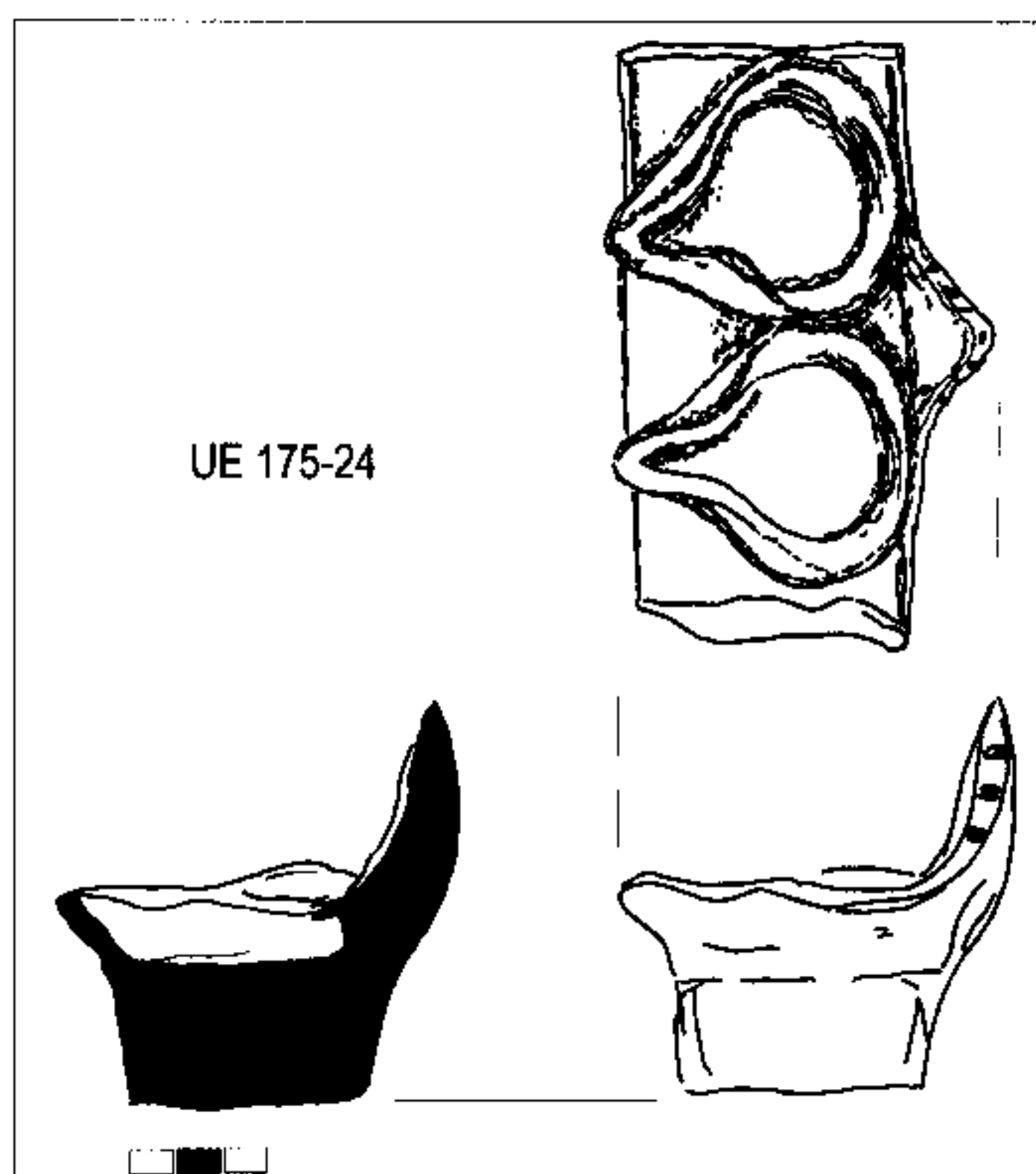
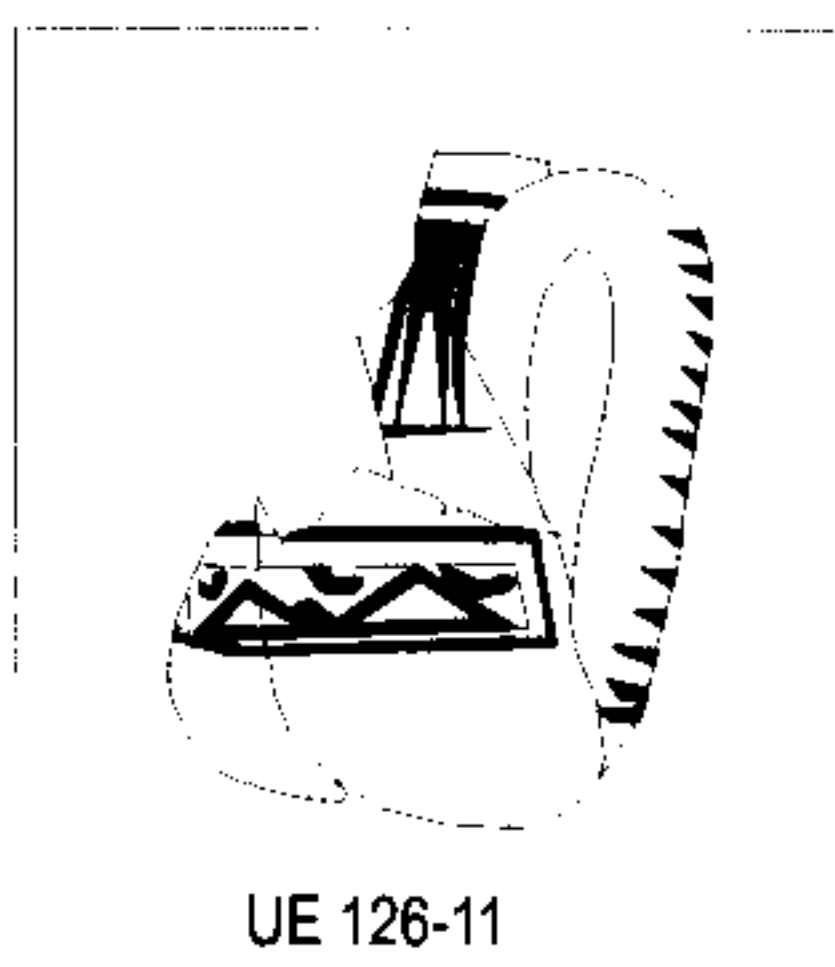
Aquest fet ens fa plantejar la possibilitat que els moriscos tortosins, a poc a poc deixessin de rebre materials de luxe islàmics i els sigui més fàcil adquirir els procedents de mercats cristians.

Per acabar, voldríem remarcar la precarietat en què es troben els estudis del món andalusí en les terres de l'Ebre, a l'hora de trobar documentació, i això comporta que l'arqueologia sigui quasi sempre l'única font de dades amb què comptem.

9. BALAÑA, P.: *L'Islam a Catalunya (segles VII-XII)*, 1997

CERÂMICA MEDIEVAL ANDALUSINA

CERÂMICA MEDIEVAL CRISTIANA

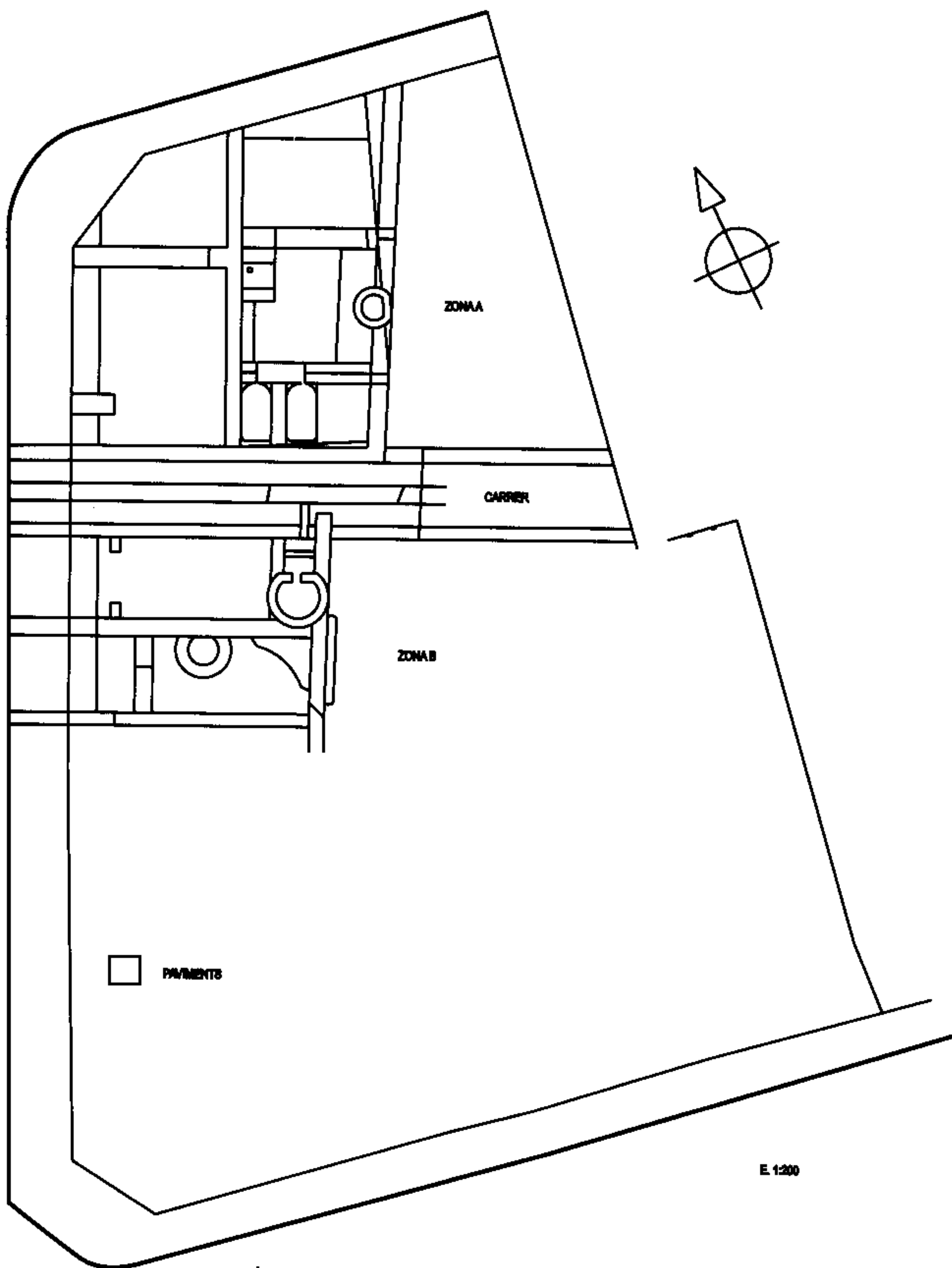

LÁMINA 1. Planta del solar.

Bibliografia

- AA.DD.: *Arqueología islámica en la Marca Superior de Al-andalus*, Diputación de Huesca, Zaragoza, 1988.
- Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana, Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 1993.
- AZUAR RUIZ, Rafael: *Denia Islàmica. Arqueología y poblamiento*. Alacant, 1989.
- AZUAR RUIZ, Rafael: *Castillo de la Torre Grossa (Jijona). Catàlogo de fondos del Museo Arqueológico*, I Alacant, 1985.
- BALANÀ I ABADIA, Pere: *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Barcelona, 1997.
- BARCELÓ, et alii.: *Musulmans i Catalunya*. Barcelona 1999.
- BAYERRI, E. *Historia de Tortosa i su Comarca. Vol. VIII*, Tortosa, 1933-1959.
- BAZZANA, A.: *El yacimiento medieval de la Santa Fé de Oliva (Valencia). Estudio de su cerámica*" N.A.H., 18. 225-339, 1984.
- CASANOVAS, M.A., *La ceràmica catalana. Col. Coneguem Catalunya, n° 4*. Barcelona, 1983.
- CAVILLA, F.; *La Ceràmica Hispano-musulmana de Beca. Los Caños de Meca*. Barbate, Cádiz. Cádiz 1992.
- Catalunya Romànica XXVI - *Tortosa i les Terres de l'Ebre*, Enciclopedia Catalana. Barcelona, 1997.
- GISBERT et alii: *La cerámica de Daniya -DENIA-. Alfares i ajuars domèstics de los siglos XII-XIII*. Valencia 1992.
- GUTIÉRREZ, Sonia: *La Cora de Tudmir de la antigüedad tardía al mundo islámico*.
- LORIENTE, A. i OLIVER, A.: *L'Antic Portal de Magdalena. Lleida*, 1992, n°4.
- MARTINEZ, J; MIRÓ, N.; *Les excavacions arqueològiques a la plaça de Sant Jaume de Tortosa (Baix Ebre)*. Tribuna d'arqueologia, 1991-1992.
- NAVARRO PALAZON, J.: "Hacia una sistematización de la cerámica esgrafiada" II, C.I.C.M.M.O. 1965-178. Madrid, 1986.
- Plànols de WAN DER WYNGAERDE, A. (1963) I MENDOZA, G. (1642)
- ROSELLÓ BORDOY, G.: *Ensayo de Sistematización de la cerámica árabe en Mallorca. Palma de Mallorca*, 1978.
- La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres estudis Regionals. I Congrés de les Ràpites a l'Estat Espanyol*. Sant Carles de la Ràpita, 1993.
- VII Simposio Internacional de Mudejarismo*, Actas. Teruel 1999.